

1.1 Přestupky

I když dítě nepřichází na svět jako tabula rasa, pro praktický život toho zpočátku umí jen velmi málo. Jak jednoduché by tedy bylo, kdybychom si s ním brzy po narození mohli sednout a všechno o fungování světa a rodiny mu vyložit, zkrátka předat naše poznatky, zkušenosti i přání a dítě by se od druhého dne chovalo přesně podle našeho návodu. Jenže ono ke svým znalostem, dovednostem, návykům, přesvědčením, postojům, samozřejmě i k vyzrálosti nervového systému dospívá postupně a důležitou roli přitom hraje učení a osobní zkušenost. Dítě si musí vždy vše nejprve mnohokrát vyzkoušet, začlenit do existujících poznatkových struktur, což v některých případech trvá i celé dětství. Toto praktické pokusnictví způsobuje řadu kolizních situací, které vykládáme jako přestupky, zlobení, nezdary.

Jaké vlastně páchají děti nepravosti, nebo jinak řečeno, čím vším nás rozčilují, štvou, trápí, vyvádějí z míry, a na co tedy následně reagujeme tresty. Dítě nás vyrušuje při práci nebo při zábavě, křičí, opakovaně leze, sahá, kam nemá, bere věci, které jsme mu zakázali. Žádáme je, aby bylo zticha, a ono dělá dál rámus. Vydáme pokyn a dítě ho nesplní. Vzteká se, kouše, kope, plive, fyzicky na nás útočí. Opakovaně zkouší překračovat nastavené hranice. Říká nám ošklivé věci, nadává nám. Vymýšlí si, lže, sebere něco, co mu nepatří, krade. Dělá nepořádek a neuklízí po sobě, nezhasíná, neustále ztrácí a ničí věci. Přichází pozdě z venku. Neučí se a nosí pětky, zatajuje poznámky. Pere se, ubližuje druhým dětem, pošťuchuje, žaluje. Mluví vulgárně, je drzé. Cítíme z něho cigarety, marihuanu nebo alkohol.

Jsou rodiče, kteří zařazují mezi přestupky také ty události, které jednoznačně vyplývají z nezralosti nervového systému a malé vyspělosti dětského organismu nebo z některých individuálních zvláštností. Pak pro ně představuje přečin, když se občas počurá dítě, které už je jinak bez plen, nebo podle jejich názoru vzhledem k věku by mělo být bez plen, když se vzhledem k nedostatečné vizuomotorické koordinaci častěji při jídle upatlá, kvůli impulzivitě něco rozleje nebo skočí do řeči. Nevědí, že dítěti déle

trvá porozumění řeči i vlastní vyjádření, takže je rozčílí, když „pomaleji chápe“ nebo hned neodpovídá na jejich otázky. Nechápu, že dítě zatím dokáže jen nepatrně oddálit uspokojení svých potřeb, tudíž chce cokoli hned a usedavě pláče, když má něco dostat třeba za hodinu. Jeho nervový systém zraje pozvolna, běžně nevydrží u jedné nepřilíš zajímavé činnosti stejně dlouho jako dospělý. Dítě také nechce k babičce, oškliví si špenát a maso, odmítá se obléknout, umýt, jít spát. V extrémních případech pokládají někteří rodiče za přestupky i pláč, fňukání, hlasité mluvení, obavy, koneckonců i aktivitu ve chvíli, kdy má podle jejich názoru spát.

O tom, zda určité jednání a chování dítěte bude vyhodnoceno jako přestupek, rozhodují rodiče, jejich představy o cílech výchovy, o životních hodnotách, také implicitní koncepce dítěte (obecněji implicitní teorie osobnosti), tedy představy o tom, jak funguje, jak se má dítě chovat a jednat v konkrétním věku. Je nepochybné, že rodiče se většinou přizpůsobují obecnějším společenským normám a názorům. Roli hrají i osobní vlastnosti rodičů a jejich zkušenosti z dětství. Pak se může stát, že někteří rodiče školní neprospěch a nevhodné chování nehodnotí jako příliš závažné, protože samotná škola nezastává v jejich životě žádné důležité místo. Počurávání vykládají jako vývojovou fyziologickou záležitost, pomatlaná trička neřeší vůbec a bez řeči je házejí do pračky.

Jsou rodiče, kteří si s některým přestupkem vědí velmi dobře rady, řeší ho včas, nacházejí na jeho odstranění účinnou zbraň, takže pak pro ně není nijak naléhavý. Jsou ovšem také ti, kteří nejsou puntičkáři na pořádek a opakovaně rozházené oblečení řeší jen jako provozní komplikaci, ale ne jako závažný přestupek. Naproti tomu existují rodiče, kteří jako by zapomněli na vlastní dětství a již velmi malé dítě hodnotí svými dnešními dospělými očima, takže pláč a křik klasifikují jako nevychovanost (někdy i jako rozmazlenost), nebo dokonce jako schválnost, rozházené hračky jako morální defekt, nedojedené jídlo jako útok na dospělého apod. Dalším jako by scházely základní vychovatelské dovednosti.

Obecně rodiče velmi dobře vnímají, jaké nedostatky jim osobně v jejich životě způsobují problémy, takže se snaží se zvýšenou přísností předejít u dítěte těmto svým vlastním problémům. Nelze opominout ani aktuální vnitřní nastavení rodiče, které způsobí, že někdy stejný problém unese i s humorem, zatímco jindy ho velmi rozčílí. V průběhu doby se rovněž mění odborné i společenské názory na to, co pokládat za přestupek, i vhodnost reakcí na ně. Rodiče se dnes například velmi statečně vypořádávají se sexuálním průzkumnictvím dětí. Historici výchovy by jistě potvrdili, že vcelku kontinuálně ustupuje akceptovatelnost tělesných trestů.

Naproti tomu se mnohem více prosazuje význam zejména prvoplánové pozitivní motivace (chválení). Dnes jsme tolerantnější vůči pozdějšímu udržování čistoty. Více respektujeme, že dítěti nechutnají určitá jídla, nemusí dojídat, může dokonce nesouhlasit s rodiči. Na neprospěch i nevhodné chování mnohem častěji používáme jiný a pro dítě mnohem přijatelnější výkladový rámec. Dříve byly například školní neprospěch u dětí a přestupky proti školnímu řádu vykládány jako morální nedostatek, který lze napravit zvýšenou pílí (a také potrestáním). V nedávné době převládá výklad, podle kterého za stejné problémy děti nemohou, protože trpí drobnou mozkovou dysfunkcí, takže by bylo zcela nelogické trestat je.

Některé okolnosti zesilují v očích dospělých závažnost prohřešků. Například situace, kdy dítěti něco zakážeme, ono však zákaz poruší, my mu to opakovaně vysvětlíme a dítě slíbí, že už to znovu neudělá, a vzápětí přestupek zopakuje. Stejně na nás působí, když máme pocit, že dělá něco schválně. U některých rodičů výrazně zesiluje závažnost přestupku, když se odehrává na veřejnosti. Mnohem bouřlivěji reagují také například v přítomnosti prarodičů – v těchto případech se pak rodiče často začnou „předvádět“ a dítě energicky a exemplárně „vychovávat“. U většiny rodičů výrazně zesiluje míru provinění dítěte, když je spojeno se zapíráním, nepravdou a lhaním. Velký problém působí, když se dětský přestupek podobá chování nebo jednání dospělých. Často nejde o nic víc než jevovou podobu, nicméně rodiče z toho bývají velmi vyděšeni. Na mysli mám například sexuální zkoumání, krádeže (přitom na rozdíl od dospělých nemusí menší dítě chápat význam osobního vlastnictví – všechno je na světě pro ně, rovněž vůbec nemusí rozlišovat hodnoty, takže pětikoruna a tisícikoruna, vyhozená nebo zcela nová věc jsou pro něj reálně totéž, a tedy subjektivně jde o stejný přestupek).

Podobně silněji vnímáme přestupky, které připomínají negativní vlastnosti partnera, rodičů nebo i vlastní. Každý z nás jsme „alergický“ na určité chování u druhých lidí, a tedy i u vlastních dětí. Je ještě jeden mocný zdroj zvýšené závažnosti přestupku a tím je jeho mnohonásobné opakování. Pak je pro nezúčastněného pozorovatele zcela nepochopitelné, kolik taková banalita jako dětské boty přímo za vstupními dveřmi nebo ztracená tužka vyvolají rodičovského křiku. Problém je však právě v tom, že boty tam jsou i přes vyčerpávající výchovné působení rodičů den co den už několik měsíců, či dokonce let, a ztracená tužka je tento měsíc už sedmá.

Je velmi obtížné stanovit obecnou stupnici závažnosti přestupků, protože jejich hodnocení je subjektivní, může se v průběhu času s postupujícím věkem dítěte i rodičů lehce proměňovat. Přesto bychom si měli pro vlastní

potřeby takové pořadí udělat. V některých rodinách jsou na prvních místech prohřešky proti pořádku, jinde pak mlácení dveřmi a nezhasínání, počurané prkýnko, okousané rukávy a límce u košile, školní poznámky nebo dětské lhaní. Určitě do této rozvahy vstoupí, zda dělá dítě něco „schválně“ nebo nedopatřením, nešťastnou shodou okolností. Až na opravdu vzácné výjimky však nedoporučuji používat k výkladu přestupků u dětí slovo „schválně“. Ani pravidelné opakování přestupku není dokladem pro schválnost. Takový výklad nenabízí žádné východisko pro rozumný zásah. Při posouzení závažnosti přestupku hraje roli také kalendářní věk dítěte a jeho skutečná nebo lépe řečeno psychická vyspělost. Když si alespoň v duchu určíme takové pořadí závažnosti, je velmi pravděpodobné, že nad některými přestupky na konci řady se nebudeme tolik rozčilovat a budeme je řešit veskrze sportovně. O to víc energie nám zůstane k řešení problémů, které pokládáme za zásadní.

Samozřejmě existují situace, při kterých dítě programově testuje naši pozornost a výchovné hranice. Není pro ně tolik zajímavá samotná akce, ale zejména naše reakce. I v tomto případě vystačíme s běžnými výchovnými postupy. Protože jsme přesvědčeni, že přestupky ani trochu neslouží jeho rozvoji, komplikují život nám i jemu, snažíme se je odstranit, zabránit jejich opakování, nebo jim dokonce předejít. Jak to však udělat, jaká účinná výchovná opatření použít? Nechci oddělovat popis a porozumění přestupkům od návrhů způsobu řešení, a tak o uvedených přestupcích podrobněji pojednávám až v části, která se věnuje výchově bez trestání.

1.2 Tradiční přístupy rodiny a školy k řešení problémů v chování

1.2.1 Rodina

Je bez diskuze, že v průběhu doby se mění postupy rodičů při řešení přestupků vlastních dětí. Starší lidé ještě pamatují výprasky rukou, proutkem, páskem, vařečkou (nebo jakýmkoli nástrojem, který byl k dispozici), fackování, klečení v koutě (na hrachu), držení předmětu v napřážených rukách, zavírání do sklepa nebo na půdu, odchody ke spaní bez večeře. Využívalo se strašení čertem, dědkem s pytlím, umístěním v polepšovně. Zcela běžný trest představovalo „domácí vězení“, tedy zákaz běhání venku. Pouze u tohoto opatření je možné v některých případech nalézt souvislost mezi proviněním a trestem. „Dostal jsi dvě pětky, tak nikam nebudeš chodit. Budeš sedět doma a budeš se učit. Ven půjdeš, až se zlepšíš.“ Otázkou však je, jestli rodiče dotáhnou tuto myšlenku do slibovaného konce, nebo

dítě sice sedí nad učením alespoň první dny, ale stejně se často nic neučí. Pokud je to možné, tak si tajně čte, maluje, nebo je dokonce jen doma a nedělá ve skutečnosti vůbec nic.

Rodiče, kteří dodnes používají tento trest, se zcela určitě příliš nezamýšlejí nad tím, že k učení je třeba chuť a zájem a že dlouhodobé pozitivní motivace se většinou nedosahuje spojením učení a trestání. Stejně asi dostatečně nedomýšlejí, že dítě se potřebuje proběhnout podle svého, což doma nad učením není úplně možné („Přišel jsi z kina o hodinu později, týden nepůjdeš nikam a budeš sedět doma.“). I toto opatření má však jistou logiku, nicméně v mém pojetí jinou, než ze které rodiče obvykle vycházejí. Dodnes používané polévání a sprchování studenou vodou zejména při vztekání asi nebylo nikdy chápáno jen jako trest, ale jako adekvátní výchovný prostředek sloužící k rychlému zklidnění příliš rozbouřených emocí u dítěte. Zejména u menších dětí se občas sbalil raneček s tím, že dítě půjde pryč. Zabavovaly se oblíbené hračky, kolo, hokejka, walkman, někdy se dokonce darovaly jiným dětem nebo vyhodily do popelnice... Rodiče s dítětem nemluvili, nevšímal si ho, nereagovali na jeho žádosti o pomoc, podporu.

Některé uvedené postupy sice dnes mohou vypadat až hrůzostrašně, ovšem odehrávaly se jako integrální součást zcela běžného vztahu rodičů a dětí, který byl obvyklý a ve kterém mohlo být jinak plno vřelosti i lásky. Při častém opakování si na některé z nich dítě zvyklo a patrně žádné velké bezprostřední škody tak trest nenapáchal („Máma nás mydlila vařečkou, ale my jsme si z toho nic nedělali.“). Navíc i v kontextu doby a tehdejších společenských zvyklostí bylo možné brát takové tresty jako odpovídající obvyklým výchovným postupům – pokud nepřesáhly jakousi nepsanými zvyklostmi tolerovatelnou míru. Vždyť tomu není historicky až tak dávno, kdy se stejné nebo podobné tresty týkaly i dospělých osob. Nafackovat manželce se v některých kruzích dodneška bere jako zcela přiměřený komunikační a výchovný prostředek. A protože děti byly pouze malí dospělí, tak u nich nebyl důvod postupovat jinak. Nicméně dlouhodobé ovlivnění dítěte bylo možné předpokládat. Ovšem některé tresty byly odporné vždy, přestože v kontextu doby nepůsobily tak odpudivě, jak je vnímáme dnes, a často procházely zcela bez povšimnutí. Mám na mysli například rodičovské odpírání lásky dítěti.

Nemůžeme zastírat, že v některých případech rodiče ve skutečnosti reaguji potrestáním dítěte na vlastní „selhání“ – nedávali na ně příliš pozor a teď ho trestají za reálný přestupek, který by se nestal, kdyby byli s ním. Dostatečně se mu nevěnovali, a dítě tak nemá zvládnutou některou základní dovednost, kterou už ostatní děti bez problému používají. Jejich

bývalý partner má stejnou nepříznivou vlastnost a oni nechtějí, aby se dítě v budoucnosti chovalo stejným způsobem. Mají nahromaděný vztek z práce, obchodu, z partnerského vztahu a dítě udělá nějaký banální přešlapek, který zcela neadekvátně potrestají a tím se alespoň trochu odregují. Jsou rodiče, kteří neumějí řešit problémové situace, když k nim tedy dojde, překonávají je pouze silovým opatřením.

Oproti minulosti je dnes ve vyspělých státech odlišná atmosféra a řada nedávno zcela běžně používaných trestů je vysloveně odmítána nebo pouze víceméně trpěna (s výjimkou bití dětí – to je v některých vyspělých zemích nejen odsuzováno, ale i postaveno mimo zákon), pokud rodiče nepřekročí určitou míru a problém se nedostane na veřejnost nebo spíše do médií. Dítě je respektováno jako plnohodnotný člen rodiny i společnosti. Změny v přístupech jsou vyvolány rovněž množstvím poznatků o vývoji dítěte i výchově, které poukazují na potřeby dítěte a současně na vhodné způsoby jejich efektivního uspokojování. Tradiční metody trestání se ani ve výzkumech neobjevují mezi efektivními a rozvoj dítěte podporujícími metodami výchovy. Podobně poznatky o učení jasně ukazují, že k jeho dlouhodobé efektivitě nepřispívá trestání ani nepříznivá atmosféra.

1.2.2 Škola

Škola je po určitou dobu nejvýznamnějším spolupracovníkem rodiny při rozvoji dítěte. Vzhledem k požadavkům i organizaci výuky je zde pravděpodobnost vzniku náročných životních situací značná. Jak je tomu s ovlivněním chování v odborné instituci pro vzdělávání a výchovu dětí, kterou škola nepochybně představuje?

V historicky nedávné době používali učitelé podobné tresty jako v rodině, tedy tělesné tresty (někde bití rákoskou, ukazovátkem, tahání za vlasy, uši, mírné údery do hlavy rukou nebo pravítkem), žáci zůstávali po škole, byli posíláni na hanbu, za dveře, stáli před třídou, seděli v „oslovské“ lavici. Dostávali poznámky se žádostí o potrestání. Samozřejmě byla využívána i snížená známka z mravů, špatné chování zhoršovalo prospěch. Za zcela legitimní výchovné prostředky byly pokládány výsměch a ironie, stížnosti rodičům.

Dnes mají učitelé k dispozici podstatně omezenější repertoár výchovných opatření, zejména trestů. Některé tresty mají zakázané úplně (bití), jiné si někteří používají, ale na veřejnosti by se s nimi příliš nechlubili (výsměch, ironické poznámky, pravděpodobně i kritika rodičů). Rovněž poznatky pedagogiky a psychologie přece jen zaznamenávají dílčí odrazy

v praxi učitelů. Přesto mají k dispozici škálu výchovných opatření, a to od těch, která jim umožňují předpisy, k těm, která jsou sice velmi jemná, takže se jimi předpisy ani zabývat nemohou, ale jejich účinnost je nesporná. Jejich spektrum sahá od domluvy, napomenutí, sdělení rodičům (poznámky) přes pozvání rodičů do školy až k napomenutí třídního učitele, ředitele, jednání výchovné komise, sníženému stupni z chování. Učitelé využívají domácí psaní trestů, zadávají látku navíc, za trest dítě vyzkoušejí, existují i kolektivní tresty. Někdy je dítě po škole. Učitel zvyšuje na žáky hlas, vyhrožuje návštěvou ředitelny (výjimečně i návštěvou pedagogicko-psychologické poradny či psychiatrie). Občas učitelé využívají stále ještě k potrestání (k ukáznění) žáků zcela nepedagogicky i známky – zejména nedostatečná může zabírat velmi účinně na chování, možná silněji než poznámka.

Jinou věcí je, jak mohou hojné poznámky nebo nedostatečné známky povzbuzovat z dlouhodobého hlediska u žáka chuť k učení, a tedy i vzdělávací výsledky. V některých případech je dopředu jasné, že nemůže jít o účinný nástroj. Pokud se zrovna dítě neučí úplně dobře, je mu vcelku jedno, jestli má o jednu pětku méně nebo více. Při určitém množství poznámek si dítě už za týden vůbec nevzpomíná, za co konkrétní poznámku vlastně dostalo. Učitelé si přitom někdy neuvědomují, že jako zástupci instituce mohou postupovat při výchově pouze způsobem, ke kterému mají zmocnění ze zákona. Například pro křik, výsměch, ironii, znevažování žáka nebo jeho rodičů takové explicitní zmocnění neexistuje a ani pedagogika nebo psychologie neposkytují odborné „oprávnění“ k jejich použití. Nicméně učitelé účinně výchovně působí i vlastním vzorem, zájmem o dítě, povzbuzením či pochvalou, radou.

Pokud si položíme otázku, jak uvedená „úřední“ opatření pomáhají při prevenci a řešení výchovných problémů, odpověď zní, že přímo obvykle nijak, ale v některých případech mohou zafungovat prostřednictvím obav ze zásahu rodičů. Dítě se bojí, že se na něj rodiče budou zlobit, nebudou ho mít rádi, bude bito, nebude smět chodit ven, zakáží mu počítač... Jestliže však víme, že v současnosti v řadě případů rodina opatření školy příliš nepodporuje, pak se jejich efektivita ještě snižuje. Někdy paradoxně poznámka nebo snížená známka z chování výrazně zhorší spolupráci rodiny a školy. Dlouholetá zkušenost rovněž říká, že tato opatření snad zafungují u žáků na prvním stupni základní školy, ale u chronických přešupníků určitě ne. Na druhém stupni už fungují jen minimálně. Učitelé pak zřejmě oprávněně prohlašují, že v současnosti si z nich děti nic nedělají a rodiče je v tom ještě podporují.

Často jsou využívána doporučení k vyšetření v odborné instituci (někdy dokonce jako výhrůžka nebo trest: „*Jestli budeš takhle zlobit, tak tě pošleme do poradny.*“), například ve středisku výchovné péče, pedagogicko-psychologické poradně, dětské psychiatrické ambulanci apod. Přestože první dvě instituce představují součást poradenského systému ve školství, nejde o pedagogické řešení konkrétní problémové situace v pravém slova smyslu. Učitelé totiž nemohou rezignovat na skutečně pedagogická opatření, která budou uskutečňovat sami přímo při vyučování a o přestávkách proto, že dítě jim bude chodit i nadále do třídy a odborná intervence mimo školu zpravidla tak rychle nezapůsobí (pokud vůbec). Podobně lepší spolupráci s rodiči nezajistí nikdo jiný než učitel. Je třeba připustit, že psychologické i speciálně pedagogické vzdělání učitelů je leckdy mizivé, nicméně řada opatření a postupů by měla být používána i při výchově dětí bez problémů, takže by je ovládat měli nebo by se je měli urychleně naučit.

Za zmínku stojí proměny přístupu nejširší veřejnosti k ovlivnění nevhodného chování u dětí. Zatímco dříve cizí dospělí přebírali bez pochybností kontrolu a výchovné působení na děti vsituaci, kdy rodiče nebyli přítomni (vehementně zasahovali například při nepravostech dětí ve veřejném prostoru). Dnes to nepřipadá příliš v úvahu – samotní rodiče nepřipouštějí, aby někdo cizí „vychovával“ jejich dítě. Současně na ulici jsou nejvíce po ruce tresty a ty obvykle neschvaluje ani část veřejnosti. Z výtek a kritiky si děti nic nedělají, leckdy zareagují velmi odmítavě a nevybíravě. Současná veřejnost je tak vcelku nevšímavá k jejich rozmanitým přestupkům. Snad pouze na vesnici, kde se ještě stále všichni znají a vztahy jsou osobnější, je přijatelnější, když soused výchovně zasáhne. Jsem si vědom toho, že změnu nelze očekávat. Nicméně konstatuji, že je to škoda, protože nemalou část přestupků proti dobrým mravům páchají děti mimo dohled rodičů a bez odpovídajícího zásahu je v nich posilován pocit beztrestnosti a možná i přiměřenosti původně nevhodného chování.

1.3 Místo (úloha/role) trestů a odměn ve výchově

Jestliže dítě spáchá nějaký přestupek, snažíme se přijímanými výchovnými opatřeními nevhodnému chování zabránit a naopak vhodné chování podpořit. Samotný špatný skutek už vrátit nemůžeme, proto chceme ovlivnit zejména budoucí jednání. Výchovným zásahem se také snažíme vypořádat s tím, co dítě provedlo. Intuitivně cítíme, že existují přinejmenším dvě tradiční cesty k řešení přestupků. Jednak se snažíme aktivně eliminovat nevhodné chování – činíme tak nejvíce prostřednictvím trestů. Druhá cesta je spíše preventivní a spočívá v tom, že oceněním, chválením

či odměnami posilujeme chování a jednání pozitivní, tedy neslučitelné se špatným. Jestliže se dítě chová dobře, nemůže se současně chovat špatně.

Pokládáme za samozřejmé, že když se na dítě usmějeme, jde o pochvalu. Když mu dáme dárek, jde o odměnu. Zakážeme-li mu přístup k počítači nebo mu nařezeme, jde o trest. I ve škole se píšou tresty. Za trest se někdy chodí na hanbu nebo se zůstává po škole, tzv. školní výchovná opatření jsou ve skutečnosti rovněž chápána téměř výlučně jako tresty (souhlasím s tímto chápáním, protože jejich vztah k přestupku je nulový). V běžné, ale i v odborné řeči pokládáme odměny a tresty za významné činitele při ovlivňování a formování dítěte a toto téma za významné. Vlastně si bez nich ani výchovu dítěte neumíme představit.

O trestech se zpravidla v literatuře pojednává ruku v ruce s odměnami (chválením). U odměn míváme někdy starost, aby jich děti nedostávaly moc, abychom je příliš nechválili, aby si na odměny příliš nezvykly a nepracovaly pak pouze v případě, že něco dostanou. Máme často pocit, že dnešní děti mají všechno a bez námahy, takže si pak ničeho neváží. Odměny mají nepochybně také řadu úskalí, o kterých se zmíním dále, nicméně podstatně větší výchovné riziko spatřuji v trestech.

Odměny a tresty nepředstavují jediné výchovné prostředky a postupy. Jsou rodiče, kteří od útlého věku dítěti vše vysvětlují, povídají si s ním, přesvědčují ho, diskutují, vyptávají se na příčiny, snaží se mu porozumět a vychovat jej prostřednictvím vysvětlujících slov. Samozřejmě také oni si uvědomují, že v nejranějších vývojových stádiích to prostě není možné, nicméně s postupující vypslostí, vlastně od chvíle, kdy dítě začne používat řeč, využívají tento způsob často. Vzhledem k tomu, že odměny hrají roli i ve výchově bez trestání, vrátím se k nim ještě podrobněji v následující kapitole a později v části „Výchova bez trestů“. Naproti tomu trestání v této výchově místo nemá, takže je proberu se vším všudy naráz.

1.3.1 Odměny, pochvaly

Někdy se může zdát, že psychologie i pedagogika neustále zdůrazňují, že máme dítě chválit a zase chválit. A když už nemůžeme pochválit výsledek, tak bychom měli ocenit alespoň snahu, úsilí, dílčí pokroky i malá zlepšení, tedy cestu k výsledku. Někdy se pak objevuje již zmíněný zdvižený prst s varováním, abychom „*snad dítě nepřechválili*“. Důvod je prostý. Dítě, které prý hodně a často chválíme, už nebude chtít pracovat na svém dalším rozvoji, zlepšování a zcela spokojené ustrne na dosažené úrovni,

protože se bude pokládat za dokonalé. Rovněž jsme poněkud zdrženliví u dětí při propojení ocenění s peněžní odměnou nebo s materiálními dárky. Má se za to, že dítě si rovněž na tato spojení zvykne a v budoucnosti nebude ochotné pracovat bez odměny. První otázka při jakékoli výzvě k činnosti údajně bude: „*A co za to?*“ Ani někteří odborníci se nedívají na odměny a chválení příliš pozitivně. Jejich nevhodnost spojují s tím, že motivace k činnostem a k učení by měla vycházet z vnitřních potřeb dítěte, následovat by mělo vnitřní uspokojení. Naopak pochvala i odměny přicházejí zvenku, představují tedy vnější motivaci. Vnitřní motivace je trvalejší a mnohem silnější než motivace vnější. Když pak přestane působit vnější motivace, tak se podle těchto názorů dítě údajně přestane chovat žádoucím způsobem. Dále však ukážu, že takto fungují odměny jen výjimečně.

1.3.2 Trestání

Trest v běžném slova smyslu je umělý výchovný nástroj. Nijak nevyplývá z povahy přestupku, nejde ani o přímý následek nebo důsledek činu, je sice nepříjemný, nenapovídá však cestu ke zlepšení, nezlepšuje mezilidské vztahy. Nicméně relevantním důvodem pro jeho použití může být očekávaný krátkodobý a dlouhodobý výchovný efekt.

S výzkumy zjišťujícími efekt trestání je to složité. Byli to behavioristé, kteří vnesli do psychologického uvažování a do empirického zkoumání význam vnějších odměn a trestů, a dali jim tak exaktní vědecký základ. Pravda, v jejich pokusech se využívaly zejména zvířata (holubi, myši) a spíše jednoduché situace učení. Nicméně základní principy použití odměn a trestů stanovili. Vezmeme-li krátkodobý efekt mírného trestu na konkrétní a bezprostřední a navíc jednoduše operacionalizovatelný výkon, nemusíme se setkat pouze s negativními výsledky. Jednalo se však o laboratorní podmínky, od kterých se běžné životní situace značně liší. Tito psychologové položili základy k vytvoření tzv. behaviorální terapie, kterou používáme dodnes (byť mnohem více ve spojení s kognitivními aspekty jako kognitivně behaviorální terapii), při které využíváme při učení právě pozitivní i negativní posilování. Významný představitel tohoto způsobu uvažování byl ještě krátce před svou smrtí na konci 80. let minulého století přesvědčen, že racionální použití odměn a trestů představuje při vzdělání dětí významný, snad dokonce klíčový zdroj zvýšení efektu.

Každé dítě se snaží být co nejlepší, dělat rodičům (později učitelům) radost. Pochopitelně také chce zažívat radost. Radost v sobě zahrnuje i zájem, pozornost, odezvu dospělých... Některé děti snad ani projevy radosti ze strany dospělých nezažily, nicméně po pozornosti a zájmu touží

jednoznačně. Jestliže se jim to nedaří obvyklými způsoby, hledají jiné cesty. Jejich volba záleží nepochybně na osobnostních předpokladech, ale i na rodinném, nebo dokonce náhodném vzoru, později na mediální informaci. Některé způsoby jednání sice pozornost dospělých vzbudí, ale mají pro dítě nepříznivé následky. Někdy přinášejí i nebezpečí a zdravotní rizika. Často sem zařazujeme vcelku neškodné šaškování, předvádění, vytahování, pranice, ale i sebepoškozování (řezání) – my je trestáme nebo léčíme, místo abychom si jich hojněji všímali vhodnějším způsobem.

Abych dokázal, že problematika trestání je z psychologického hlediska složitější, než na první pohled vypadá, stručně ukážu na způsob reagování, který se na první pohled vůbec s trestáním nespojuje. Jde o tzv. naučenou bezmocnost. Tento koncept vyplynul z pokusů na zvířatech, nicméně s velmi věrohodnou přenositelností na dospělé a později i na děti. Přišel s ním psycholog Martin Seligman, s jehož jménem se můžeme setkat i při koncipování a rozvíjení tzv. pozitivní psychologie. Jestliže se laboratorní zvířata ocitla v nepříjemné situaci, ze které nemohla uniknout, po nějaké době, po dostatečném počtu opakování této situace reagovala absolutní pasivitou, a to dokonce i později, kdy se již mohla nepříjemnému podnětu vyhnout. Připomíná nám to situaci řady dětí, které musí znovu a znovu do školy, přestože se jim zde nedaří dosáhnout úspěchu. Zcela logickou reakcí na tuto situaci je rezignace (někdy spojená s agresí). Jestliže tedy dítě opakovaně zažívá neúspěch, výrazně se zvyšuje pravděpodobnost, že bude reagovat právě tímto zcela kontraproduktivním způsobem. Ovšem pasivita se většinou týká výlučně samotného učení. Chování a jednání mohou naopak vykazovat známky agresivity.

Bití

Bití představuje jednu možnou a velmi specifickou formu trestání a vedle odpírání lásky zároveň jednu z nejkontroverznějších. Právě proto se o něm zmiňuji v samostatné podkapitole. Veřejné diskuze na toto téma se objevují s železnou pravidelností. Zejména pak ve chvíli, kdy proběhne sdělovacími prostředky informace o nějakém zvlášť odpudivém činu dítěte, která vyvolá diskuzi o tom, jak jsou dnešní děti hrozné, jak byly dříve úžasné, jak je současná liberální výchova škodlivá. V této souvislosti většinou zazní, jak efektivně vychovávat prostřednictvím fyzických trestů. Analogický podnět představuje medializace fyzického týrání dítěte ze strany rodičů. Podobnou diskuzi rovněž vyvolá, když například učitel neudrží nervy na uzdě a praští žáka, když ho žáci provokují a pak si jeho agresivní reakci nahrají na mobilní telefon a vystaví na YouTube nebo mu nasadí odpadkový koš na hlavu.

Lakmusový papírek těchto diskuzí představují návrhy zakázat tělesné tresty zákonem. Čas od času se vrací veřejná debata (zejména pod vlivem praxe v zahraničí), zda nezakázat rodičům předpisem bití vlastních dětí. Pak se ukáže, že část veřejnosti má tak malé výchovatské dovednosti, že tělesný trest pokládají za spásu veškeré současné výchovy a univerzální lék na neduhy dnešní mladé generace

POZNÁMKA

Je fakt, že část odporu vzbuzuje snaha státu reglementovat veškeré lidské činnosti. Takže stejný odpor může vzbudit občanský zákoník, který přikazuje rodičům adoptovaných dětí, aby jim sdělili do věku šesti let, že jsou adoptované. Přitom přesvědčení o tom, že by rodiče měli dítě informovat a neměli je bít, zastává patrně naprostá většina psychologů.

Přestože si myslím, že bití dětí je zcela nevhodným výchovným nástrojem, tak u nás zatím ještě nenazrála doba, aby bylo postaveno mimo zákon. Ukázalo se to před několika lety, když tehdejší ministryně pro lidská práva Džamila Stehlíková přišla s tímto návrhem. Jedna možná argumentace zní, že běžní rodiče takový zákon nepotřebují a těm, kteří dětem ubližují, stejně v této činnosti nezabrání.

Ještě jednu okolnost bychom měli vzít v této souvislosti v potaz. Kdybychom všechny nesporné poznatky současné psychologie a pedagogiky, případně medicíny přetavili do podoby předpisu, museli bychom zněkolikanásobit rozsah zákonů. Osobně preferuji pomalejší cestu prostřednictvím vzdělávání a současně zesilováním společenského odporu vůči této formě „výchovy“ dítěte. Jsem ovšem přesvědčený, že posun názorů zejména mladší části populace dovede vbrzku také Českou republiku k jasnému odmítnutí bití dětí, a tak výrazně posílí nepoužití násilí u těch, kteří mají k takovému jednání zatím sklony. V této souvislosti je vhodné připomenout si opatření, která jsme už před lety registrovali v zahraničí, byla u nás objektem skepse, ovšem dnes jsou již integrální součástí právního řádu. Mám na mysli například vykázaní násilníka z bytu nebo tresty za obtěžování a pronásledování prostřednictvím pomluv. Když se podíváme ještě více do minulosti, bylo nutné změnit pohledy například na bití žen.

Pravděpodobně se dnes nenajde nikdo, kdo by veřejně obhajoval brutální výprasky – životní realita je ovšem stále poněkud jiná. Vždy se vyskytnou dospělí, kteří s jednoznačným důrazem uvedou vlastní zkušenost s výprasky z dětství a učiní závěr, že jim neublížily, dokonce jim prospěly. Bohužel si přitom neuvědomují, že by s největší pravděpodobností

byli i bez výprasků vychováni úplně stejně, možná ještě lépe. Slušní jsou tedy navzdory výpraskům, a ne proto, že byli bití.

Nelze zastírat, že bití je prostředek jednoduchý, argumentačně srozumitelný, přesvědčivý, přinejmenším krátkodobě účinný a je prakticky stále po ruce. Rodič si s ním často odreaguje své negativní emoce. Dítě přežije ve zdraví facku i výprask. Většina dětí pravděpodobně přežije bez větší psychické újmy i opakující se facky a výprasky. Zejména pokud je jinak emoční vztah důležitých dospělých k dítěti dobrý a bití představuje pouze dílčí opatření v jinak stejně přátelském vztahu rodičů. Rovněž záleží na osobní odolnosti dítěte a na dalších životních okolnostech, které ovlivňují jeho fungování. Je pravděpodobně rozdíl v následcích občasných výprasků mezi dítětem, které je školsky úspěšné, oblíbené u dospělých i vrstevníků, a druhým dítětem, které se musí bát každého dne ve škole, nic dalšího neumí, navíc je živější, nesoustředěné, v kolektivu vrstevníků ostrakizováno...

Nicméně představa, že každé bité dítě je nepříznivě poznamenáno až do smrti ve všech ohledech, je hrubě zjednodušující a neodpovídá skutečnosti. Musím připustit, že malá rána představuje i v mých očích vhodnější prostředek než psychické týrání, citové vydírání, odpírání lásky. V případě ohrožení je u malého dítěte plácnutí na zadek nebo přes ruce (případně zakřičení) velmi rychlým a efektivním prostředkem. Mnohem rychlejší než nepřiliš účinné vysvětlování. Nic z toho však neznamená, že jde o korektní, prospěšné a doporučeníhodné výchovné prostředky. Obhajitelná je pro mě snad pouze argumentace, že fyzickým násilím nebo zakřičením se snažíme zabránit mnohem větší škodě, která by mohla vzniknout, kdybychom použili pomalejší výchovný prostředek.

Neměli bychom také zapomínat, že dítě nežije ve vzduchoprázdnu. Vnímá obecnější společenské postoje, ale i konkrétní přístupy rodičů, které v současnosti připisují dítěti mnohem větší význam a hodnotu. O to je pro ně hůře přijatelný výprask než před padesáti či sto lety. Nejsilněji zaznívá obhajoba fyzického trestu ve formě jemného plácnutí přes zadek nebo přes ruce v případě hodně malých dětí (zejména batolat, jinak celý předškolní věk). Pro dítě jsou v tomto věku verbální signály náročné. Zde asi toto občasně opatření způsobí nejmenší škodu, přesto se pokusím ukázat dále, že je vcelku zbytečné.

Základní pravidla trestání

Nemohu strkat hlavu do písku a tvářit se, že po přečtení této knihy zmizí všechny tresty. Jestliže rodiče dál budou při výchově používat trestání, měli by alespoň respektovat některá pravidla, která snad zvýší výchovnou účinnost trestu a omezí negativní následky. Cílem je dosáhnout toho, aby byl trest přiměřený, šetrný, důstojný, současně srozumitelný a efektivní, ale hlavně aby dovedl dítě co nejlíže k očekávanému chování.

Trestat je mnohem vhodnější bezprostředně nebo co nejdříve po přestupku než s dlouhou časovou prodlevou. Pak se může stát, že dítě už si ani přesně nepamatuje, co se to vlastně stalo a za co je trestáno. Rovněž se může bát celou dobu, která uplyne mezi prohřeškem a potrestáním. Pokud už má s trestáním za analogická provinění zkušenosti, ví přibližně, co ho čeká (např. výprask od táty), může ho v tomto mezičase napadnout všelicos. I když se nám někdy zdá, že dítě si z ničeho nic nedělá, je velmi pravděpodobné, že značnou část životní energie v tomto mezidobí věnuje na to, aby se na provinění nepřišlo. Snaží se oddálit odhalení, vymýšlí přijatelná vysvětlení či výmluvy, leká se každého vrznutí dveří apod. To není příliš vhodné. Není nutné dramatizovat banální situace, ale neměli bychom opomenout úteky z domova, pokusy o sebevraždu nebo následky nejtragičtější, které se pravidelně odehrávají například kolem vysvědčení. Skoro bych řekl, že je vhodnější a humánnější bezprostřední, byť ne zcela příhodný, trest než trest promyšlený a pedagogicky i psychologicky adekvátnější, leč oddalovaný. Ani role trestajícího není v případě oddáleného potrestání záviděníhodná – má dítě potrestat, přestože většinou nebyl přítomen přestupku. Nezbyvá mu nic jiného než přijmout verzi předloženou jiným dospělým.

Trest by měl být přiměřený věku dítěte, jeho vyspělosti a současně závažnosti přestupku. Zejména u dětí ve věku předškoláků nebo u mladších školáků si ani neumím představit, jaký velký prohřešek by mohlo dítě vědomě a s úmyslem provést, abychom ho snad museli bít nebo na něj křičet, zavírat ho do sklepa či na půdu, vyhrožovat mu, že se kvůli němu zblázníme... Závažnost přestupku dítěte zcela určitě nesouvisí s rozčilením rodičů.

S tím souvisí ještě zásada, podle které bychom neměli u malého dítěte vůbec používat výrazné tresty, jako jsou křik, bití, dlouhodobé zákazy. Důvod pro ni je velmi jednoduchý a z odborného hlediska hodně přízemní. Jestliže reagujeme se značnou silou na v podstatě banální přestupky v předškolním nebo mladším školním věku, nemáme již v intenzitě trestu

kam postoupit. Dítě si dříve či později na obvyklou sílu trestu musí zvyknout (byť nepříjemný je mu stále), a tak musíme postupně přidávat na intenzitě, abychom udrželi potřebný efekt trestání. Jestliže tedy začneme hned s maximální intenzitou, těžko můžeme ještě trest zesílit. Co budeme dělat, když dítě udělá zcela vědomě něco opravdu ošklivého? Když už jsou rodiče zastánci tělesných trestů, tak bych si přál, aby dítě mohlo v dospělosti říct: „Dostal jsem jen jedenkrát nebo dvakrát a dodneška si to pamatuji.“ K této zásadě podrobněji dále. Pevně také věřím, že rodiče, kteří budou dítě v předškolním věku trestat jen velmi mírně, dojdou k závěru, že to jde i tak, a v pozdějším věku přestanou tělesné tresty používat.

Trvání trestu by mělo být časově omezené, případně by měla být stanovena jasná kritéria vedoucí k ukončení jeho účinnosti. Zcela nevhodné jsou tyto obecné proklamace: „Až se polepšíš, tak zas budeš chodit ven.“ Mělo by být zřejmé, co musí dítě udělat, aby byl trest smazán. Zejména u školních dětí bychom však měli velmi opatrně zacházet s výsledkem (např. školní známky) jako s kritériem pro ukončení trestu. Dítě může s naší pomocí plně ovlivnit domácí přípravu, čas strávený učením, snahu, vynaložené úsilí, přípravu pomůcek, domácích úkolů. Nicméně samotný výsledek ovlivňuje množství dalších okolností, které nemá plně pod kontrolou. Takže kritérium „až si opravíš ty trojky“ nemusí být i přes značné úsilí dítěte splnitelné. Není rozumné dávat příliš dlouhé tresty – dítě si po nějaké době na ně zvykne a s klidem prohlašuje, že mu trest stejně nevádí. Podobně příliš časté tresty, při kterých někdy dítě z trestu ani nevyjde, ztrácejí na účinnosti.

Za zcela nevhodné pokládám rozhodovat o trestu a provádět exekuci ve chvíli, kdy jsme navýsost rozčileni. V tomto případě jsme více vedeni akutní zlostí, zklamáním, vztekem než racionální rozvahou. Přestože člověk-rodíč není zvíře ovládané výlučně pudy a instinkty, takže ani v takové chvíli by se neměl zcela přestat kontrolovat, stejně je lepší počkat. Běsnící a bezhlavě trestající rodič, který následně „vychladne“, dojde mu, co způsobil, a trápí se, omlouvá, nakupuje dary k odpuštění, není pro dospělého člověka příliš dobrou vizitkou. Rodič by si měl nejprve nechat každý trest proběhnout v duchu až do konce, aby mu došly všechny souvislosti. Možná pak jasněji vymezí dobu trestu, kritéria vedoucí k ukončení, ale vyhodnotí lépe i samotnou závažnost trestu. Pokud to nedokáže, měl by si položit otázku, jestli má vůbec trestat za nějaký přestupek, když sám nezvládne tento elementární požadavek. Trestající osoba by tedy měla vždy před potrestáním promýšlet další vývoj, protože může dojít k závěru, že dopady trestu se obrátí proti ní a nakonec sama bude podporovat zrušení trestu.

PŘÍKLAD

Dítěti zakážeme podvečer televizi. Ovšem dávají cestopisný seriál, jehož sledování sami podporujeme a dítě k jeho sledování povzbuzujeme. Najednou tedy začneme pokládat trest za nevhodný a příliš silný. Zakážeme prázdniny u babičky, přestože víme, že nemáme dva měsíce prázdnin a nejsme schopni zajistit hlídání dítěte po celou dobu.

Absolutní zákaz by měl být vystaven psychickým trestům. „*Já s tebou nemluvíím, už tě nemám rád, nedám ti ruku, nechci tě, půjdeš z domu...*“ patří mezi týrání nejtěžšího kalibru. Pokud si i na ně dítě zvykne, protože mu nic jiného nezbyvá, je to z hlediska jeho dalšího emocionálního vývoje také krajně nevhodné. V případě, že už takový trest výjimečně (a spíše omylem) použijeme, měl by být velice krátký (v řádu hokejového vyloučení na dvě, maximálně pět minut) a rozhodně by po něm mělo následovat zřetelné a bezpodmínečné odpuštění a smíření. Snad může být toto opatření propojeno s požadavkem na ukončení nevhodného chování („*Dokud se vztekáš, nemohu s tebou mluvit. Začnu hned, jakmile přestaneš nadávat.*“). Je jasné, že v této verzi nejde o trest.

Naopak bychom měli vymýšlet „tresty“, které podle mého názoru ve skutečnosti ani tresty nejsou a které jsou jako „trest“ nebo spíše varování, výhrůžka srozumitelné pouze dítěti v konkrétní rodině. Mám na mysli například odstupňování mimiky a gestikulace dospělých (pokrčí čelo, zakroučí hlavou, tváří se vážně, přehnaně se zamračí), vhodné využití oslovení (od mazlivých „*Anduličko, Aninko, Aničko, Andulko*“, což jsou odměny, přes snad neutrální „*Anno*“ k těm, které jsou srovnatelné s trestem „*Andulo*“, či s nejtěžším trestem „*Andulice*“), použití počítání („*Počítám do tří, a pak bude následovat...*“ – nemusí následovat nic, protože situaci nenecháme dojít k nepříznivému konci). Někdy se hodí dramatická nadsázka, která sděluje, že se stalo něco nevhodného, ale je tak hraně přehnaná, že i dítě pochopí, že se sice něco stalo, ale není to tak hrozné. Takovým sdělením mu současně dáme jasně najevo, že jeho čin v pořádku nebyl.

Ze zákazů pokládám za vhodný zákaz televize a počítače (hraní her), omezení nadstandardních sladkostí, oblečení. To už se však dostáváme k opatřením, kterým se věnuji v následujících kapitolách. V tomto případě jde totiž o odebrání výhody a nikoli trest. Pokud už chceme trestat, tak bychom měli současně aktivně hledat možnost, jak dovolit dítěti přestupek napravit, odčinit. Pokládám rovněž za velmi vhodné pomoci mu (někdy hodně), aby se polepšilo. Někdy je pak pozitivní výsledek téměř úplně nou zásluhou dospělých. Pokud se podaří odčinit přečin rychle a včas, je

možné zrušit celý trest nebo alespoň jeho podstatnou část. Za vhodné pokládám probrat s dítětem způsob nápravy, za nevhodné, aby si samo stanovovalo trest. Jako zcela zbytečnou a velmi ponižující vidím možnost, aby si samo nosilo nástroj exekuce.

Zrušení trestu je ožehavou otázkou. Dítě škemrá, prosí, pláče, slibuje, druhý rodič nebo babička se přimlouvají. Rodič, který vynesl verdikt, má pocit, že když už rozhodl, tak by měl slovo dodržet. A má pravdu. Proto také doporučuji zakazovat s rozmyslem. Někdy se však prostě stane, že špatně vyhodnotíme okolnosti, dítě potrestáme a pak bychom sami nejraději trest zrušili. Jednoduché rozhodování máme v případě, že se dítě vzteká. To se pak nedá nic moc dělat. Vhodné je nabídnout mu cestu, kterou „vykoupí“ odpuštění původního trestu (*„Jestliže uklidíš nádobí, tak se trest anuluje. Když skočíš s odpadky, tak se můžeš dívat na televizi.“*). Zejména u běžných provinění příliš nepřemýšlejme, zda jde o zcela adekvátní výkupné. Podstata tkví někde jinde. My jsme se nenechali vydírat dítětem, ale rozhodli jsme se sami a dali jsme mu možnost volby. Tento postup odpuštění uloženého trestu bychom však neměli používat pokaždé – dítě by si zbytečně zvykalo, že ať udělá, co udělá, tak nakonec s vynaložením mírného úsilí bude po jeho. Proto je výhodné dopředu přemýšlet a třeba raději trest vůbec nedat než ho potom pracně odvolávat a rušit.

Někdy (vzácně) můžeme dítěti beze všeho velkomyslně „trest“ odpustit v plném rozsahu a bez náhrady – zralý dospělý pevně držící otěže výchovy ve svých rukách si to může dovolit. Pokud jsme při trestání udělali chybu, je třeba trest bezodkladně zrušit a dítěti se omluvit. Nejsme-li nuceni postupovat takto často, získáváme tím u dítěte „body“ ve svuj prospěch. Jestliže si nejsme jisti přestupkem, váháme s potrestáním, měli bychom zvolit variantu příznivější pro dítě.

Úplně každý trest by měl obsahovat oficiální ukončení, nejlépe odpuštění, smíření. Když si v rodině vytvoří rituál, kterým dávají najevo, že už je spor vyřešen a oficiálně ukončen, není to marné. Určitě by se ho mělo naučit používat i dítě, když se samo třeba rozčílí, naštvě, urazí. Trestání má formy sociálně přijatelné a nepřijatelné. Přijatelnost trestů je dána kulturou, historií konkrétní společnosti, aktuální společenskou atmosférou a samozřejmě dílem i specifickým pohledem rodičů. Je dobré konfrontovat vlastní pohled s obvyklými praktikami v běžných rodinách ve společenství, ve kterém žijeme my i naše dítě. Nejběžnější tresty jsou fyzické nebo psychické. Obecně mám na mysli pohlavky, facky, výprasky rukou, nástroji, křik, zákazy, nucení vykonat určitou činnost, odpírání lásky, kontaktu, zákaz nebo omezení činnosti.

Budeme se zabývat zejména aktuálně sociálně akceptovanými tresty. Mezi přijatelné tresty u nás patří zvýšení hlasu, křik, plácnutí přes zadek, ruce, nohy, různé zákazy (např. počítače, televize, chození ven). Na hraně je pohlavek, ojedinělý výprask. Mezi nepřijatelné pak patří výrazné a systematické bití různými nástroji, mlácení do hlavy, zavírání do sklepa, přivazování ke stolu, ostříhání, pálení cigaretou, hrubé nadávání, ponižování, dlouhodobé odpírání jídla nebo lásky. Hranice pro nepřijatelnost se posouvají ke stále přísnějšímu posuzování zejména tělesných trestů a je tak možné, že ani uvedené orientační rozdělení nenajde plnou shodu. Velmi záleží na věku dítěte. Patrně všichni odsoudí dospělého, který mlátí dvouleté dítě, jež ho ruší při sledování televizního přenosu fotbalového zápasu, zatímco pohlavek ve věku dospívání může být údajně nad všechny slovní výklady, protože je přímočarý, jednoduchý, rychlý a neunavuje dítě dlouhými výklady. Některé tresty (rodič s dítětem nemluví, odmítne ho držet za ruku) jako psycholog výrazně odmítám a považuji je za velmi kruté, zatímco mnozí rodiče je pokládají za přijatelné a údajně zcela vynucené okolnostmi.

Velmi často uvádíme, že trestem chceme dosáhnout toho, aby dítě přestupek pochopilo a uvědomilo si jej. A někdy se nám to i podaří. Většinou se však spokojíme s tím, že ho donutíme, aby nám nějak zareagovalo na naši otázku „*Chápeš, cos provedl?*“, případně odsouhlasilo naše vysvětlení prohřešku. Měli bychom si uvědomit, že i malé dítě pochopí, že se rodiči něco nelíbí. Na kognitivní rovině porozumí problému, ovšem jen těžko můžeme chtít, aby porozumělo všem souvislostem. A bývá zcela nad dětské síly, aby se dokázalo chovat podle tohoto pochopení. Nezvládneme to velmi často ani my dospělí. Osobně zastávám myšlenku, že dítě nemusí všechno pochopit, ale v prvních obdobích vyžadujeme, aby se chovalo podle našich instrukcí.

Trestáme mimo jiné proto, aby dítě neopakovalo prohřešek v budoucnosti. Klasický trest se vrací do minulosti a rozpitvává („řeší“) něco, co už nejde změnit, a věnuje minimální pozornost tomu, co je před námi, tomu, co ovlivnit dokonce chceme, tedy právě onu budoucnost. Trest neřeší požadovanou změnu. Naproti tomu odměna vedle podobného ohlédnutí do minulosti jasně oslovuje budoucnost tím, že v tomto jednání nebo chování má dítě pokračovat.

Ovšem v jedné kultuře se setkávají pohledy vychovatelů, které jsou od sebe vzdálené padesát, šedesát let. V této době došlo k výrazným posunům nejen ve společnosti, ale i v rodinné výchově. Takže se pak střetávají pohledy současné s těmi dřívějšími. Spor spočívá v tom, zda se tradiční

pohledy i výchovné postupy hodi do dnešní doby. Je zajímavé, že například zastánci tělesných trestů si s manželkou i dětmi tykají, nechodí do kostela, souloží i pro potěšení, nejen vylučně pro plození dětí, a vůbec jim přitom nevadí, že jde o vážné narušení dřívějších, vcelku nepochybných norem.

pohledy i výchovné postupy hodí do dnešní doby. Je zajímavé, že například zastánci tělesných trestů si s manželkou i dětmi tykají, nechodí do kostela, souloží i pro potěšení, nejen vylučně pro plazení dětí, a vůbec jim přitom nevadí, že jde o vážné narušení dřívějších, vcelku nezpochybňovaných norem.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mertin, Václav

Výchova bez trestů / Václav Mertin. – Praha : Wolters Kluwer ČR, 2013. – 124 s.
ISBN 978-80-7478-028-8

37.03-053.2 * 371.53/.55 * 316.624 * 159.955

– výchova dítěte
– odměny a tresty
– rizikové chování
– řešení problémů
– příručky

37 – Výchova a vzdělávání [22]

© PhDr. Václav Mertin, 2013

ISBN 978-80-7478-028-8 (váz./brož.)

ISBN 978-80-7478-029-5 (e-pub)

OBSAH

Úvod	9
1. Výchova trestáním	15
1.1 Přestupky	15
1.2 Tradiční přístupy rodiny a školy k řešení problémů v chování ..	18
1.2.1 Rodina	18
1.2.2 Škola	20
1.3 Místo (úloha/role) trestů a odměn ve výchově	22
1.3.1 Odměny, pochvaly	23
1.3.2 Trestání	24
2. Výchova bez trestů	34
2.1 Odlišnosti cílů výchovy dítěte a dospělého	34
2.2 Jaké chceme dítě, jakého chceme dospělého?	38
2.3 Tělesné tresty, křik	40
2.3.1 Proč jsem proti bití dětí?	41
2.4 Odměny	43
2.5 Jsou rodiče a učitelé také jen lidé?	45
2.6 Výchovné tradice – stereotypy	47
2.7 Výchovné styly	49
3. Jak řešit kolizní situace bez trestání?	51
3.1 Být s dítětem	53
3.2 Pozitivní přístup k výchově	55
3.3 Brát dítě takové, jaké je	58
3.4 Začít včas a od maličností	60
3.5 Respekt a autorita	63
3.6 Pravidla, hranice	65
3.7 Přejmenování	69
3.8 Prevence – předvídání, předcházení problémům	71
3.9 Trpělivost	74
3.10 Tělesný kontakt	77
3.11 Méně mluvit a více konat	78
3.12 Mluvte s dítětem	80

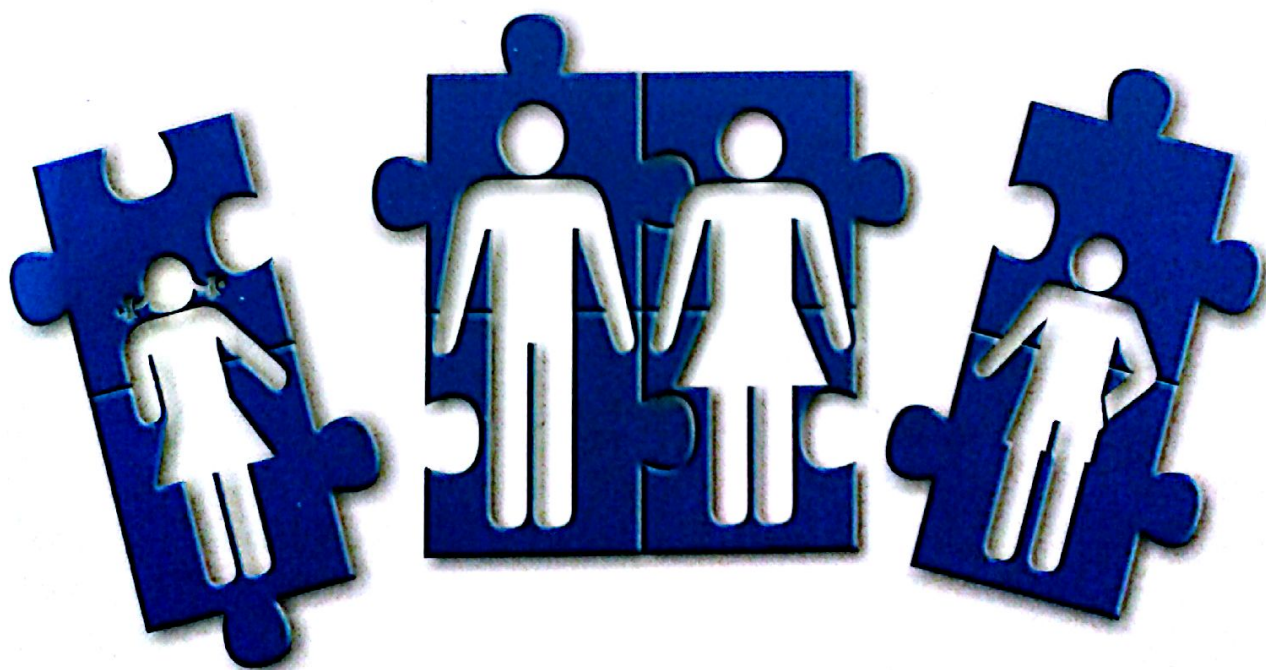
3.13	Důležité jsou reálné úspěchy, pokroky dítěte	80
3.14	Posilování odpovědnosti dítěte za vlastní činy	82
3.15	Životní cíle	86
3.16	Zobecňování	87
3.17	Neoplácet stejným	88
3.18	Odebrání výhod	88
3.19	Zacházení s dítětem jako s mladším	89
3.20	Neexistují univerzálně úspěšné postupy	90
3.21	Na řešení není čas	91
3.22	Fyzická převaha	92
4.	Řešení běžných výchovných problémů	94
4.1	Dítě neposlouchá	95
4.2	Dítě se nechce mýt, jíst, svlékat, oblékat, jít spát	95
4.3	Dítě se vzteká	98
4.4	Přestupky proti pravidlům ve škole	100
4.5	Dítě je vulgární	102
4.6	Dítě je agresivní	104
4.7	Dítě lže, podvádí	105
4.8	Krádeže	108
4.9	Kouření, pití, užití drog	110
4.10	Trestný čin	113
5.	Efektivní výchovné postupy	114
5.1	Vyjednávání	114
5.2	Komunikace mezi dospělými a dětmi	116
5.3	Řešení problémů jako sportovní utkání	116
5.4	Nezačínat nejtěžším kalibrem opatření	118
5.5	Umožnit dítěti čestný ústup	118
5.6	Zesílit a zveličit následky	120
5.7	Individuální výchovné plány nejen ve škole	120

S poděkováním a láskou Anežce, Matesovi, Tomášovi a Petře

Výchova bez trestů

Václav Mertin

Wolters Kluwer
Česká republika